

ARKEOLOJİDE YENİ KAVRAMLAR VE METODOLOJİK ARAŞTIRMA PLANLAMASI

ALİ M. DİNÇOL

İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, Eski Önyasa Dilleri
ve Kùltürleri Bölümü Asistanı

SÖNMEZ KANTMAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi, Prehistorya Kürsüsü
Asistanı

Son yıllarda doğal bilimlerin toplumsal bilimlere önemli katkılarda bulunduğu gör÷lmektedir. Radyokarbon, potasyum-argon, termoluminesans gibi tarihleme teknikleri, sedimantoloji, palinoloji, pedoloji, paleoseroloji, spektroskopik analiz gibi yeni araştırma konuları da, arkeolojiye gene bağlı oldukları doğal bilimlerden aktarılmıştır. Fakat, sadece bunlarla yetinilmemiş, özellikle Amerika'da 1960'dan sonra gelişen yeni bir akımın temsilcileri arkeolojinin amaçlarında da doğal bilimlerin etkisi ile bazı değişiklikler yapmaya ve araştırma metodlarını matematiksel bir kesinliğe bağlamaya yönelmişlerdir. Aşağıdaki satırlarda bu ekole bağlı değişik yazarların ileri sürdükleri görüşlerin sentezi ve kısmen bu yazarlarınkine, kısmen de kişisel tecrübelerimize dayanan bir hipotetik araştırma planı verilmeğe çalışılacaktır.

I

Her bilimde ya da sınırlı anlamı ile her bilim dalında olduğu gibi, arkeoloji alanında da, dünya yüzünde bu bilimle uğraşan her ülkenin *düşünen* arkeologları tarafından yeni teoriler, yeni araştırma sistemleri ve birbirinden üstün oldukları yapıcılarınca savunulan yeni yorum metodları ortaya atılmaktadır. Yalnız diğer bilimlerde, örneğin tıp'ta, yenilikler, ilk defa hangi ülkede geliştirilmiş olurlarsa olsun, diğerlerinde de uygulanabildikleri halde, yeni arkeolojik metodları değil başka ülkelerin arkeolojisinden almak, bir bölgeden diğerine hiç değiştirmeden aktarabilmek dahi, yapılması kolay olan bir şey değildir. Çünkü arkeolojik sistemler, toprak altından çıkan maddi belgelerle sıkı sıkıya ilgilidir ve bunların nitelikleri ile bulunuş yerleri ise bir coğrafî alanda diğer bir coğrafî alandan, -alanları

siyasal bölünüşe göre sınırlarsak- bir ülkede öbüründen farklıdır. Kıtalar arasındaki uyumsuzluk ise, ulaşım ve haberleşme araçlarının çok gelişmiş olduğu günümüzde dahi bir Amerika şehrinin gerek sosyal yapı, gerek bu yapıda kullanılan maddî araçlar bakımından bir Asya şehirden ne kadar farklı olduğu düşünülürse, daha belirginleşir.

Bu nedenle -ve arkeolojik çalışmaların her iki kıta'da da aynı anda başlamamasından- arkeolojinin Yeni ve Eski Dünya'lardaki gelişimi de birbirine paralel olmamıştır. Bu bilim Amerika'da *antikacılık*'la başlamış ve Eski Dünya'da da bu noktadan gelişen evrim basamaklarını daha çabuk atlamıştır. Aşamaların kısa süreler içinde tamamlanmasına en büyük yardımı, bu kıtadaki bilim adamlarının, bir nesil önce antropologlara konu olmuş kızıldertililere ait nesnelerin, kendi zamanlarında birer arkeolojik kalıntı halini aldıklarına tanık olmaları, dolayısı ile Amerikan arkeolojisinin antropolojiden kesinlikle ayrılamaması yapmıştır. Böylelikle, belgelerin biçiminden çok görevi, taksonomik hiyerarşilerden çok sosyo-ekonomik sistemler üzerinde durulmuştur. Bu, en açık ifadesini şöyle bir iddiada bulmaktadır : "Amerikan arkeolojisi antropolojidir ya da hiçbirşey değildir" (Willey ve Phillips, 1958 : 2). Eğer bu iddia doğruysa akla gelen soru, bu iki bilimin amaçlarına varmak bakımından birbirlerine ne gibi katkılarda bulduklarıdır. Fakat herşeyden önce, antropolojinin amaçlarının neler olduğunu açıklamak gerekir.

Böyle bir soru ile karşılaşan antropologların genellikle verdikleri cevap, antropolojinin insan varlığının 'zaman' ve 'zemin' içinde gösterdiği fiziksel ve kültürel benzerlik ve ayrılıkların *bulunup çıkarılması* ve *açıklanması* için gösterilen çaba olduğudur (Kroeber, 1953). Belgelerin bulunması yönünden arkeolojinin antropolojiye olan katkıları büyüktür. Gerçekten de kaybolmuş kültür sistemlerinin çeşitliliği hakkındaki bilgilerimiz, bugün elli yıl öncesinden çok daha fazladır. Ancak, bu katkı belge toplanması ile kalmış, *açıklama* kavramına fazla bir belirginlik getirmemiştir. *Açıklama*'nın buradaki anlamı ise (Hempel, 1965 : 245, 297 - 299), belirli bir kültür sistemi içindeki çeşitli özelliklerin tanımlanması ve bunların karşılıklı ilişkilerinin nitelenmesidir. Bu özelliklerin evrimi ve dolayısı ile kültür sisteminin yapısında meydana gelen değişimlerin tesbiti de *açıklama* içine giren konulardır. Belgelerin bu yönde değerlendirilmesi gerek Eski, gerek Yeni Dünya arkeolojisinde Childe'in öne sürdüğü kültür

tanımına dayanılarak başlamıştır (Taylor, 1948; Childe, 1934, 1936, 1939, 1942, 1951). Ancak, başlangıcından beri Amerikan arkeolojisi, antropoloji ile beraber yürüdüğünden, başka bir deyimle maddî belgeler bağlı buldukları kültürel sistemler içinde ele alındığından, Amerikalı bilim adamları Childe teorileri üzerinde daha fazla durmuş ve bunları araştırma programlarında kullanılabilecek şekilde sistematize etmek yoluna gitmişlerdir. Bundan dolayı da aslında onun görüşlerinin modernize edilmiş bir bilimsel dil ile yansıtılmasından başka birşey olmamakla beraber, yeni kavramlar Yeni Dünya'da ortaya çıkmaktadır (Binford, 1962; Longacre, 1964). Bu yeni görüşlerin iyi ve toplu bir eleştirisi Kent V. Flannery tarafından yapılmıştır (Flannery, 1967). 1960 sonrası arkeolojik yayınlarında sık sık raslanan "yeni arkeoloji" deyimini böyle kavramların hemen hepsini kapsamaktadır. Bunun açıklaması şu şekilde yapılmaktadır (Wolf, 1964 : 68 - 69) :

"Yeni arkeoloji kendini, koleksiyoncuların 'teşhirlilik' parça ele geçirme deliğinden ve yıllardan beri toprak altında ya da ormanlar içinde kalmış harabelerin kaybolmuş "haşmetini" yeniden canlandırmak gibi çocukça isteklerden kurtarıp, geçmişteki insanların tüm yerleşmelerini keşfe yönelmiştir. Artık maddî kültürün münferit kalıntılarının mekanik olarak toplanmasından öteye, kaybolmuş toplumların rekonstrüksiyonuna geçilmiş, ekolojideki grupların, antropolojideki 'örgütlenmeyi sağlayan üniteler'in arkeolojideki karşılıklarının bulunmasına başlanmıştır".

Bugüne kadar "eski arkeoloji" yukarıda sözü edilen amaçlara varamamış mıdır, ya da bunlara ne dereceye kadar yaklaşmıştır; bunun tartışması bir makalenin dar sınırları içinde ele alınamayacak kadar geniş bir konudur. Ancak, burada yapılmak istenen şey, "yeni arkeoloji" ekolüne bağlı bilim adamlarının, klâsikleşmiş araştırma ve yorum metodlarına olan itirazlarının ve ileri sürdükleri görüş ve kavramların tanıtılmasıdır.

Herhangi bir bilimde genel bir çalışma hipotezi ortaya konulduğu zaman, bunda mutlaka en az iki büyük unsur bulunur : 1 — İncelenen *fenomen*'in sınırlarının tesbiti için gerekli kriterler bulmak ve bu *fenomen*'i meydana getiren birimlerin niteliğini ortaya çıkarmak; 2 — Bu birimlerin dahil olduğu sistemin işlemesi veya değişmesi sırasında birbirleri ile olan ilişkileri hakkında tahminlerde bulunmak (Binford, 1965 : 203). Antropolojik çalışmalarda ele alınan fenomen daima kültür olduğu halde, kendilerini "yeni arkeolog" olarak niteleyenlerin çalışma hipotezlerindeki *birim*'ler ile "normatif ekol"deki

eskilerin kültür *birim*'leri arasında büyük ayrılıklar bulunmaktadır; çünkü her iki ekolün kültür tanımı birbirine benzememektedir. Kültür değişik biçimlerde tanımlanınca, bunu meydana getiren birimler ve bunlar arasındaki dinamik ilişkiler de farklı olarak açıklanır. Normatif görüşün en iyi örneklerinden birini Taylor (1948 : 110) vermektedir :

“Kültür birimlerinden benim anladığım şey, bunların kültür denen *bütün*'den çıkmış, birbirleri ile ilişkili fakat birbirlerinden ayrılabilen özellikler olduğu ve bu özelliklerin bir insan grubu veya toplumun bütün bireyleri tarafından paylaşıldığıdır.”

Kültürün yerel dağılımından söz ederken Willey ve Phillips (1958 : 18) de benzer bir fikri savunmaktadırlar :

“Sadece arkeolojik yönden bir kültür birimi, homojen bir kültür bütünü hakkında araştırma yapmaya yetecek büyüklükteki bir coğrafi alandır”.

Yukarıda verilen örneklerden başka yazarlar da (Ford, 1954) kültürün insan davranışının teorisi olduğunu ileri sürmektedirler. Gene Taylor'a göre (1948 : 101) :

“Kültür, fikirlerden kurulu bir yapıdır.”

Ford'un (1954 : 47) görüşü ise şöyledir :

“... bu evler, kültür ürünleridir, kültürün kendisi değil. Bunlardaki ağaç, kamış ve saz kombinezonları, etnologları yalnızca ilkel insanların uygun mesken inşası hakkındaki fikirlerini yansıttığı için ilgilendirir”.

Kısaca söylenebilir ki, adı geçen yazarlar –gerek onlardan daha eskileri (Malinowski, 1944 : 5, 36 - 42)– ve onlar gibi düşünen diğer ‘normatif teorisyenler’ kendi çalışma sahaları olarak, insan hayatının çeşitli yönlerinin *fikrî temellerini* –onlarca kültür budur– seçmişlerdir. Bu çalışma için gerekli bilgiyi ise, kaybolmuş insan topluluklarının uygun yaşama yolları hakkındaki normatif fikirlerini yansıtan kültür ürünlerinden alırlar. Bu görüşe göre, arkeologların işi ise, artık yaşamayan insanların bıraktıkları maddî belgelerden, bu insanların normatif kavramlarını bulup çıkarmaktan ibarettir. Örneğin, bir ev planından o zaman o yerdeki inşaat kurallarını, keramikten, belirli bir bölgenin belirli bir devredeki çanak çömlek yapma tekniğini bulmak, bunlardaki devamlılığa bakarak kültürün devamlılığının bulunduğunu, eğer değişme varsa, kültür değişiminin meydana geldiğini ileri sürmek gibi (Willey, 1962 : 172). Oysa kültür, ilerde de değinileceği gibi, ne sadece normatif fikirler topluluğu ne de sadece teknolojiden kurulu bir düzendir.

Şu halde, kültür fenomenini gerektiği gibi inceleyebilmek için karşımıza çıkan bir sorunu çözmek zorundayız : kültürü meydana getiren birimler nelerdir ? Bunlar nasıl tesbit edilebilir ? Normatif ekole bağlı olanlar, kültür birimlerini keyfî bir ayırımdan doğmuş şeyler olarak görürler ve bu iddialarını *fikir aktarımı* dedikleri olaya dayanarak savunurlar. Onlarca, nesiller arasındaki kültür benzerliğinin temelini ve sebebini *öğrenme*, ayrı toplumlar arasındakiini ise *yayılım* teşkil eder (Binford, 1965 : 204). Bunun sonucu da, kültürün, nesilden nesile, ve aralarındaki sosyal uzaklık ve yakınlığa göre de toplumlar arasında aktarıldığı kabul edilir. Kültürün, zaman ve zemin içinde oradan oraya aktarılabilen bir “bütün” olduğuna inanıldığı anda da, bu bütünü parçalamak keyfî ve ancak metodolojiye yarayan bir iş şeklinde nitelenir (Ford, 1954 : 51). Kültürün, keyfî de olsa, böyle birimlere ayrılması ise kültür ürünleri incelenen gruplar arasındaki sosyal mesafenin ölçülmesinde kullanılan bir araç olarak görülür.

Benzer biçim karakteristiklerinin zemin içindeki dağılımının kesilmesi normatif ekol mensuplarınca üç şekilde izah edilir : 1 — Sosyal alışverişleri engelleyen doğal faktörlerin (dağ sıraları, deniz, v.b.) varlığı; 2 — Yabancı özellikleri kabul etmeyen tutucu bir değer sisteminin bulunması; 3 — Yeni bir topluluğun belirli bir alana göçmesi veya sızması ile, o coğrafî alanda mevcut sosyal düzen ve kültür özelliklerinin kesilmesi. Eşyanın zaman içindeki dağılımında görülen biçim değişikliklerinin ise, *yenileşme* (innovation) ya da *geleneeklerden sapmalar* (drift) sonucu ortaya çıktığı ileri sürülür (Ford, 1954 : 51; Binford, 1963 : 89 - 93). Yenileşmeler de, sapmalar da kültüre has özellikler olarak kabul edilir ve Caldwell’in (1958 : 1) dediği gibi :

“Zaman ve zemin içinde maddî kültürde görülen değişimler sanki kurala bağlı imişcesine bir seyir takip etmektedirler”.

Biçimdeki değişme ve devamlılıklar ise, zaman içinde birdenbire kesilince, bu, ticaretin gelişmesi, göçler ve değişik dinî kült fikirlerinin alınması gibi tarihî olaylara bağlanmaktadır.

Kültürel benzerlik ve farklar da normatif ekolce, kültür ilişkileri olarak tanımlanır. Bunlar, genellikle şöyle bir örnekle ifade edilirler : Belirli bir coğrafî alanda, her ne sebeptense, yaratma gücü etrafındakilere göre çok daha fazla olan bir *kültür merkezi* vardır. Yeni kültür, bu merkezden çıkarak etraftaki kültürlerle karışır ve

nihayet eriyerek *çevre kültürlerini* (marginal cultures) meydana getirir. Kültür ilişkileri ise, *kültür merkezleri* veya *alt merkezler* arasındaki karşılıklı ya da tek yönlü etki açısından değerlendirilir. Bu ekole mensup yazarların makalelerinde çoğu zaman yeni coğrafi alanlara doğru yayılan *kültür akım*'larından söz edilir. Kültür, bu yazarlarca, "devamlı akan büyük bir nehir gibidir ve bu nehrin ufak kolları da, çömlek yapımının, gelin-kaynana ilişkilerinin, ev inşa etmenin, tapınak yapmanın (veya bazı hallerde yapmamanın) ve hattâ ölmenin bile en uygun yolları hakkındaki birbirinden farklı fikrî normları temsil eder" (Binford, 1965 : 204). Bu fikrî ayrılıklar değişik zaman ve yerlerde donarlar ve bunun sonucu belirli, bazen de pek yüksek seviyede kültürler ortaya çıkar. Normatif ekolün temsilcileri, kültür devamlılığını ancak bu noktalarda kesip, evrelere ayırırlar.

Normatif teorinin son yıllardaki en ilginç ve tam eleştirisi David Aberlee tarafından (1960) yapılmıştır. Bu yazar, normatif ekole bağlı olanların, kültür ayrılık ve benzerliklerini *tarihî* ve *psikişik* olmak üzere iki açıdan görmek zorunda olduklarını belirtir. Aberlee bu görüşünü şöyle özetler (Aberlee, 1960 : 3) :

"Hiç bir kültür, o anda içinde bulunduğu durum ile izah edilemez. Tarihî olaylar icabı bir kültür, diğer değişik kültürlerle muhakkak temas etmiştir ve bunlar da, başka kültürleri doğuran kültürel malzeme potansiyelinin kaynağını meydana getirmiştir. Hangi kültürün hangi kültürlerle temas kuracağına dair temel bir kural olmadığından, tarihî faktör, tamamen şans ve tesadüflere bağlıdır. Psikişik faktöre gelince: karşılaştığı kültür özelliklerini alıp almamakta karar veren insan aklıdır ve kabul ya da redde psikolojik kurallar tesir eder. Şu halde, kültür kuralları, psikolojik kurallardır".

Buna göre, normatif görüş, arkeoloğu bir kültür tarihçisi veya da bir paleo-psikolog olmak durumunda bırakır -ki, bu iş için arkeologların çoğu pek az eğitilmiştir-. Böylece kendilerini kültür tarihini incelemekte yetkili gören arkeologlar, arkeolojiye *açıklama seviyesi*'nde çok az katkıda bulunabilirler.

Normatif görüşün eksikliği karşısında, kültür seyrini daha yeterli olarak açıklayabilecek, değişik kültür tanımına dayanan yeni sistemler gerekmektedir. Eğer kültür, insanın gerek fizikî, gerek sosyal çevresine uyum için kullandığı *ekstra - somatik araçlar* olarak nitelendirilirse¹,

¹ Bu görüşe göre, teknoloji, doğal çevre ile sıkı sıkıya ilgilidir. Örneğin, bir çölde ortaya çıkan arkeolojik belgeler arasında çok miktarda balık oltasının varlığını beklemek anlamsız olur. Fakat bu, "çevre sınırlandırması" olarak düşünülmemelidir; çünkü, çevre ile insan organizması arasındaki sistematik ilgilere daima

bütünün bir parçası olarak kültür, bir toplumu çevresine ve diğer sosyo-kültürel sistemlere bağlayan bir *uyum sistemidir*. Kültür bu anlamda, normatif ekolün yaptığı tarifteki gibi, toplumlardaki fertler tarafından *paylaşılan* değil, fertlerin bizzat *katıldıkları* bir şeydir. Kültürel sistemlerde, insanlar, nesnelere ve yerler, çevresel ve sosyo-kültürel *alt sistem*'lerden kurulu bir bütünün parçalarıdır ve kültür seyirinin *locus*'u, bu alt sistemler arasındaki dinamik ilişkilerdir. Bunlar arasındaki kompleks ilişkiler düzeni ise, tek bir parçaya –örneğin, sadece fikrî yöne– indirgenerek açıklanamaz –nasıl bir motorun çalışması yalnızca benzin, akü veya motor yağı ile izah edilemezse– (Binford, 1965 : 205).

Yukarıda da söylenildiği gibi, kültür paylaşılan değil, fertlerin katıldıkları bir şeydir; ancak, bu katkı değişik niteliktedir. Kültür sistemlerinin temel karakteristiği, değişik yerlerde değişik işler gören sosyal birimlerin ve bireylerin bir araya gelmesidir. Bu bireyler ve sosyal birimler ise, çeşitli sosyal müesseseler aracılığı ile değişik örgütlenme seviyesindeki daha geniş birimleri meydana getirirler. Sosyal sistem genişleyince, bunu meydana getiren birimlerde uzmanlaşma artar ve buna bağlı olarak da, birimlerin aynı fikrî düzeni paylaşabilme derecesi o oranda düşer. Örneğin, kasabalardan şehir yerleşmelerine geçildiğinde, şehir örgütünü meydana getiren ve belirli işlerde uzmanlaşmış birey ve gruplar, birbirlerinin yaptıkları işlerden, daha ufak çaptaki toplumların bireyleri kadar haberdar olamazlar. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, kültürün paylaşıldığı fikri, sağlam bir teori değildir.

'kültür'ün müdahale ettiği kabul edilmelidir. Kısacası bir ekolojik sistem söz konusudur (Binford, 1962: 218). Bu sisteme göre, organizmanın bir çevreye uyuma isteği, gene organizma tarafından sınırlandırılmıştır. Örneğin, soğuk bir iklimde yaşamak zorunda kalan insan organizması, kendisine gerekli beden ısısını koruyabilmek için periferik kan damarlarını büzer, böylelikle kan tarafından taşınan ısının dışarıya verilmesini önler. Fakat bu durum periferik organların, yani kol ve bacakların yeterince kanlanmasını engeller, buralardaki dokular yavaş yavaş canlılığını kaybeder ve donma denilen olay meydana gelir. Böylelikle, bedenin *bio-kompansatör* mekanizma yardımı ile çevreye uyumu, gene bedende cereyan eden fizyolojik bir olay nedeni ile sınırlanmış olur. Eğer, kültürü meydana getiren beden dışı araçlardan çevreye uygun bir tanesi, bir örtü veya post, kullanılırsa uyum sınırları genişletilebilir. Ancak, aynı doğal çevreye uyum zorunda olan iki ayrı insan, ya da sosyal düzene sahip iki topluluk aynı uyum araçlarını kullanmayabilir.

Bugünkü normatif çalışma sistemi, kültür özelliklerinin paylaşıldığı fikrine dayandığından, çoğu zaman farklılıkları gizler ve başka taksonomik metodlarla incelendikleri takdirde değişik nitelikte oldukları anlaşılabilir olacak olayları, birarada imiş gibi gösterir. Oysa, kültür tek yönlü değil, çok yönlü bir olaydır ve yukarıda da söylenildiği gibi, seyri tek bir faktörle izah edilemez. Şu halde yapılması gereken iş, bu değişik faktörleri bulup çıkarmak ve aralarındaki ilişkileri belirli kurallara bağlayabilmektir. Ancak böyle bir metodla kültür seyrinin kuralları anlaşılabilir. Arkeolojik sistemler ise buna yardımcı olmalıdır. Kültür seyrinin, böyle bir analizini yapmak için, çözülmesi gereken iki problemle karşılaşmaktadır : 1 —Keramik sınıflandırması, 2 — Arkeolojik belge topluluklarının sınıflandırması. İlkönce bu sınıflandırma sorunlarından ilkinin ele alalım.

Keramikte biçim çeşitliliği iki şekilde belirir : a) Yapım tekniğindeki değişiklik, b) Yapımı tamamlandıktan sonra kabın aldığı genel görünümdeki değişiklik. Her iki faktör birbirine bağlı olmak zorunda değildir. Meselâ, aynı teknikle yapılan iki kaptan birinin gövdesi yumuşak bir kavisle döndüğü halde, diğerindeki kesin bir omurga yapabilir. Bunlar arasındaki farka, *morfolojik değişiklik* adı verilir. Bundan başka bir de *dekoratif değişiklik* vardır. Buna örnek, boya ve çizik bezeme teknikleridir. Şu halde, genel olarak, iki büyük değişiklik sınıftan veya *analitik boyut*'tan söz edilebilir, i) teknik boyut, ii) biçimsel boyut. Morfolojik ve dekoratif değişiklikler her iki boyut içinde de görülebilir. Bunların birlikte görülme ihtimali şöyle şematize edilebilmektedir (Binford, 1965 : 207) :

Morfolojik değişiklik

Dekoratif değişiklik

Teknik boyut

Biçimsel boyut

Kesin olmayan benzerlik ve ayrılık kavramlarına dayanan eski taksonominin yerini çok değişkenli ölçüler almalıdır.

Biçim değişimleri, bağlı oldukları sosyo-kültürel birlik göz önünde tutulursa, yukarıda verilen değişkenlerle keşisen daha geniş iki grupta toplanabilir : 1 — *Birinci derecedeki görev değişimleri*, 2 — *İkinci derecedeki görev değişimleri*. Birinci derecedeki değişim, doğrudan doğruya kabın kullanım amacı ile ilgilidir. Örneğin, bir tabak ile bir pithos arasındaki ayrılık gibi. İkinci derecedeki görev değişimi ise,

çömlekçi ustasının ya da bir ailenin çömlek yapmadaki geleneğine bağlıdır. Meselâ, bazı biçim özellikleri belirli bir grubun veya belirli bir davranışın standartlaşmış sembolü haline gelebilir. Birinci derecedeki görev değişikliklerinin incelenmesi, yâni ayrı amaçlarda kullanılan kap tiplerinin sayısının tesbiti, bunların görüldüğü toplumdaki değişik işler gören grupların niteliği ve büyüklüğü hakkında değerli bilgiler verebilir. Kullanım amaçlarının kesinlikle anlaşılamadığı hallerde dahi, bu tiplerin yerel dağılımından, bir kazı yerindeki değişik faaliyetlerin hangi kesimlerde yoğunlaştığı ortaya çıkar. İkinci derecedeki değişiklikler ise, sosyal ilişkilerin ve geleneklerin devamlılığını veya farklılaştığını belli eder. Böyle bir görüş açısından yapılan incelemelerin ne gibi sonuçlar vereceğine örnek olarak, “yeni arkeoloji”nin kurucularından Binford (1965 : 206) şu misâli vermektedir : Illinois’da bulunan Havana geleneği ile Ohio’daki Scioto geleneğini ele alalım. Bunlardan Havana geleneğinde görülen kap tipleri büyük bir çoğunlukla geniş ağızlı kazanlardır ve seyrek olarak da düz dippli “saksı” biçimlerine raslanır. Bundan çıkan sonuç, bu toplumda yiyeceklerin bir aileden daha büyük gruplar için pişirildiği ve saklandığıdır. Havana geleneğine bağlı bütün toplumlarda, müşterek yemek yeme özelliği görülmektedir. Buna karşılık ikinci derecedeki görev değişikliklerinde ise zaman ve zemin içinde büyük farklılıklar bulunmaktadır, ki bu da Havana geleneğine dahil toplumlarda sosyal ilişki ve sembollerin değiştiğine işaret eder. Havana ile çağdaş olduğu sanılan Ohio’daki Scioto geleneğinde ise, kap biçimleri daha küçüktür, kazan tipine ender raslanır. Fakat her iki gelenekte teknik ve biçimsel boyut bakımından birçok benzerlikler de mevcuttur. Büyük kapların yokluğu, Scioto grubunda yemeğin birlikte yenmediğini ve besin saklanması da farklı yollardan yapıldığını ortaya koyar.

Eski ekole bağlı olanlar, Havana ve Scioto gruplarındaki ortak unsurları “kültür yakınlığı” şeklinde yorumlamakta ve bunları “Hopewell devresi” adı altında toplayarak her ikisinin de “Hopewell kültürü”nü değişik özelliklerini paylaştıklarını iddia ederler. Halbuki, yukarıdan beri sözü edilen görüş açısından bakıldığında, bu gruplardaki sosyo - kültürel sistemlerin birbirlerinden tamamen farklı oldukları kolayca meydana çıkar. Adı geçen gruplar arasındaki ortak keramik elemanları ise çeşitli sosyal müesseseler yardımı ile oluşmuş bölgesel alışverişlerin mevcudiyetine dayanarak izah edilir. Bu sonuçlar, “bir kültür merkezi”nden *akan* Hopewell kültürünün

etrafa yayıldığına inanan eski görüşlerden oldukça farklıdır (Binford, 1965 : 206).

Arkeolojik belge topluluklarının² sınıflandırılmasına gelince, “yeni arkeolog”lar şimdiye kadar çanak çömlek dışında kalan arkeolojik belgelerin de eksik olarak değerlendirildiğini ve *açıklama* yönünden bir katkıda bulunulmadığını iddia etmektedirler. Çünkü, her zaman göz önünde tutulması gereken bir husus, genellikle inanıldığı gibi, maddî kültür kalıntılarının sadece teknolojik özellikleri aydınlatmağa yaramadığıdır. Bunlar gerektiği şekilde değerlendirildikleri zaman, sosyal sistemler ya da ideolojiler hakkında değerli ipuçları verir. Elbette ki, ne bir toplumdaki akrabalık düzeni, ne de o toplumun hayat görüşü, çanak çömlek parçaları gibi, kazılan topraktan çıkmaz, ama o düzen içinde yaşamış ve o hayat görüşünü benimsemiş insanların kullandıkları belgeler elimizdedir : eğer bunlar *âlet birlikleri*'ne göre sınıflandırılırsa, kaybolmuş kültür sistemlerini düzenli ve anlaşılabilir şekilde yansıtırlar. Binford (1962 : 219) görevlerine bakarak, âletleri üç büyük grupta toplamaktadır :

1 — *Teknomik âletler* : Bunlar görevleri yönünden, doğrudan doğruya fizik çevre ile ilgili âletlerdir. Âlet topluluklarının teknomik unsurlarındaki değişiklik ekolojik çevre ile açıklanabilir. Arkeoloğun böyle değişiklikleri açıklayabilmek için, araştırma yaptığı alanın toprak verimliliğini, çevredeki doğal kaynakların niteliklerini, dağılımlarını, yoğunluklarını ve bunların yaşanılan “mekân”a yakınlık ve uzaklıklarını da tesbit etmesi gerekir. Çevrenin niceliği, fosil flora ve fauna yardımı ile de anlaşılabilirdiğinden, teknomik nesnelere çevre ile olan direkt ilgisi rahatlıkla açıklanabilir.

2 — *Sosyo-teknik âletler* : Bu âletler, görevleri bakımından kültür sistemlerinin sosyal alt-yapı'sına bağlıdır. Bireyleri birbirine bağlayan ve daha iyi yaşayabilecek, teknolojiyi daha ilerletebilecek kohesiv gruplar haline getiren *extra-somatik* araçlara, örneğin bir başbuğ tacına, bir savaşıcı sopasına sosyo-teknik âletler adı verilir. Bunlar,

² *Âlet topluluğu* ve *âlet birliği* terimlerinin antropolojide özel bir anlamı vardır. Kazıldığı düşünülen bir evde ortaya çıkarılan her türlü belge, o evin ‘âlet topluluğu’nu meydana getirir. Bu belgelerin içinde, görevlerindeki birlik bakımından aynı grupta toplanabilen nesnelere ise, ‘âlet birliği’ ni teşkil eder. Örneğin, tabaklar, sandalyeler, çatal, masa ve sürahiler, bir evin ‘âlet topluluğu’ dur. Bunlardan çatal, tabak ve sürahiler, mutfak eşyası olmak bakımından, masa ve sandalyeler de, oturma kesimine ait olduğundan, saydıklarımız iki ayrı ‘âlet birliği’ ne sokulabilir.

mensup oldukları kültürel sistemlerin sosyal yapısını yansıtır. Başbuğ tacı, o toplumda bir idareci sınıfın, savaşçı sopsası ise ayrı bir savaşçı sınıfının varlığını gösterir. Bunlardaki değişiklikler ise, toplumun sosyal strüktüründeki değişme ya da evrime işaret eder.

3 — *İdeo-teknik âletler*: Arkeologların sık sık meydana çıkardıkları bu âlet grubu da, kültür sistemlerinin ideolojik unsuruna bağlıdır. Bunlar, bir topluluk içindeki bireylerin “eğitildikleri” sembolik ortamı ve o toplumun fikir düzenini belirten âletlerdir. Tanrı idolleri, tabiat sembolleri, totemler ve buna benzer nesnelere, bu sınıfa dahildirler. Bunlardaki şekil değişiklikleri genellikle toplum yapısının değişimleri ile yakından ilgilidir.

Böyle sınıflandırmaların bazı problemlerin açıklanmasındaki pozitif katkılarını belirtmek için şöyle bir örnek verilmektedir (Binford, 1962: 220): Kuzey Amerika’da Wisconsin eyaletinde, Arkaik Devir, Erken ve Orta Woodlad devirleri olmak üzere 3 evre gösteren, çoğunluğu bakır âletlerin teşkil ettiği bir belge topluluğu vardır. Arkaik devre tarihlenen âletler, Erken ve Orta Woodland evrelerinde yapılmış olanlara bakarak, daha üstün bir işçilik göstermektedirler. Teknolojinin zaman geçtikçe ilerlemesi gerektiğine göre, burada bunun tam tersinin ortaya çıkmasının sebebi nedir? Genellikle inanılan şey, burada bazı sebeplerden teknolojik bir *devolüsyon*, bir tersine evrim meydana geldiğidir. Halbuki, yukarıda sözü edilen âlet sınıflandırması yoluna gidilirse, durumun böyle olmadığı açıkça görülür.

Âlet yapımının sebebi, ekonomik terimlerle şu şekilde açıklanır : Bir nesnenin âlet olabilmesi için iş yapımındaki *enerji sarfını* azaltması ya da bu nesnenin yapılması sırasında sarfolunan enerji miktarına göre, iş görmedeki *enerji muhafazasını* arttırması gerekmektedir. Bir âletin diğerine olan üstünlüğü de aynı kriterlerle ölçülür. Arkaik devirde ise bakır madenleri yaşanan çevreden çok uzaktı, ilkel madencilik teknikleri ile bunları çıkarmak çok zordu. Başka bir deyimle, ham madde kaynaklarının dağılımı ve bunları işletme müthiş bir zaman ve enerji sarfını gerektirmekteydi. Buna karşılık, taş ve kemik âletler için bu söz konusu değildi. Ham madde bulunmasından sonra, âlet yapımında da aynı enerji sarfı görülmekteydi. Önce bakır içindeki kristalin karışımlarının temizlenmesi gerekiyordu; bundan sonra ufak parçalar halinde eziliyor, nihayet bu parçalar birbirine dövülerek kaynatılıyor ve âdeta âlet ‘inşa’ ediliyordu. İstenilen şekil verildikten sonra da cilâ ve rötuş işleri gerekiyordu. Çakmak taşı veya kemik âlet-

lerde ise zaman ve enerji sarfı bu kadar fazla değildi. İş görmedeki enerji muhafazasına gelince; kesme ve parçalama gibi görevlerde bakırın mı, yoksa taş veya kemiğin mi üstün olduğunu ancak deneyler tesbit edebilir. Fakat, bakırın çıkarılması ve işlenmesinde kaydedilen zaman ve enerjinin, bakır âletlerin daha dayanıklı olması ve daha uzun süreler kullanılabilmesi bakımından karşılanacağını düşünmek gerekir. Ama deliller bu düşüncenin tersini göstermektedir. Çünkü, ham maddenin tekrar kullanıldığına işaret eden hiç bir belge bulunmamaktadır; eskiyen ya da kırılan âletlerin ham maddelerinden faydalanılmamıştır. Ayrıca, bakır âletler, büyük bir çoğunlukla mezar hediyesi olarak bulunmaktadır. Eğer bunların taş ve kemik olanlara göre, dayanıklılığı olsaydı, herhalde teknolojik bakımdan değerli nesnelere elinde tutabilecek bir sosyal mekanizma kurulurdu. Bütün bunlar, bu bakır âletlerin *teknomik âletler* değil fertlerin toplum içindeki sosyal mevkilerini sembolize eden birer *sosyo-teknik âlet* olduğunu belirtmektedir. Egaliter toplumlarda sosyal mevki, bireyleri bu mevkie yükselten üstün teknolojik kabiliyetlerin sembolleri ile belirtilir. Arkaik devirden sonra, kültürel sistemin sosyal alt-yapısında bir değişme olmuş, bu sınıfa giren nesnelere yapılmaması durmuştur.

Yeni arkeologlar gerek keramik, gerek diğer belge topluluklarının sınıflandırılması hakkındaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, arkeolojik belgelerin toplum içindeki kullanım amaçlarına bakılmaksızın tek tek ele alınmasına ve birbirleri ile karşılaştırılabilir eşdeğer nesnelere olarak görülmesine karşıttılar. Örneğin, bir toplumda kült eşyası olarak kullanılan bir pişmiş toprak kap, sırf genel biçimi benzediği için diğer bir toplumdaki bir mutfak kabı ile karşılaştırılmamalı ve buna dayanarak her iki toplumun aynı kültürden çıktıkları şeklinde 'afaki' yorumlar yapılmamalıdır. Başka başka toplumlarda, bunların kültür sistemlerini yaratan bir takım değişik yapıda alt sistemler vardır ve bunların birer parçası olan, onların özelliklerini yansıtan arkeolojik belgeler de, hiçbir zaman eşdeğer nesnelere değildir.

II

Kültür seyrini gerçeğe en yakın şekliyle inceleyebilmek için, kaybolmuş kültür sistemlerini fiziksel, biyolojik ve sosyal boyutlara göre içinde buldukları uyum çevresi açısından ele almak gerekir. Bilindiği gibi, birbirinden ayrı sosyo-kültürel sistemlerin belirli bir

coğrafi alan içinde yoğunluk ve bileşiklikleri arttıkça, toplulukların birbirleri ile olan ilişkileri de yoğunlaşmakta, *mürekkep* hâle gelmektedir. Gerçekten de, belirli bir coğrafi alanda yer almış belirli bir kültür sistemindeki değişiklikleri anlayabilmek için, o alandaki sosyo-politik dağılımlarda meydana gelen değişimlere bağlı uyum ve diğer çevre faktörlerini de dikkate almak gerekir.

Bu nedenlerle, çözümlenmesi gereken sorunların *bölgesel açı*'dan ele alınması ve kültür sistemlerinin oluşumunda yapıcı unsurları ihtiva eden coğrafi alanın çok ayrıntılı ve sistematik bir şekilde araştırılması yoluna gidilmelidir. Kültür sistemleri gelişip daha karışık bir yapı arzettikçe daha geniş ekolojik sahalara yayılır ve çok çapraşık, yaygın ve birbirini etkileyici toplum dışı (extra-societal) ilişkilerle bağlanır. Buna göre bir kültür sisteminin *muhteva* (öz), *yapı* ve *zemin* yönünden ele alınıp ekolojik ilişkileri ile birlikte tanımlanması, araştırma amacı olarak kabul edilmelidir. Son yıllarda, özellikle kurtarma çalışmalarında, tek tek yerleşme yerlerinden çok belirli bölgeleri kapsayan araştırmaların önem kazanmasına, belge toplamakta ve stratigrafinin tesbitinde daha dikkatli davranılmasına, daha çok sayıda fenomenin izlenmeğe çalışılmasına rağmen, genel belge (data) toplama ve izleme metodlarında değişiklik olmamıştır. Burada ileri sürülebilecek bir husus, programlanmamış araştırmaların uygulanması sonucu, günümüzde geçerlik kazanan teorilerin ortaya çıkardığı sorunların çözümlenmesine yararlı belgelerin elde edilememesidir. Arkeolojik belge toplanmasında kaydedilen ilerlemeler yalnızca, arkeolojik tarifi yapılabilen birimler arasındaki tarihî devamlılık ve stilistik kronoloji problemlerinin kısmen çözülmesinde faydalı olmuş, kültür seyrinin *açıklanmasına* yararlı bilgilerin elde edilmesinde yetersiz kalmıştır.

Genellikle arkeolojik kazıların amacının, eski kültürler hakkında bilgi edinmek için gerçekler toplamak olduğu hususunda, arkeologların çoğu hemfikirdir. Ancak, şu iki nokta daima hatırd tutulmalıdır: 1 — Toplanan belge, çözümü istenen herhangi bir problemten başka meselelerin aydınlatılmasında da kullanılabilir mi? Başka bir deyimle, belgeler iyi değerlendirilip, bunlardan alınabilecek her türlü bilgi alınmış mıdır? 2 — Hangi problemlerin mevcut olduğu, belge toplanmasından önce düşünülmüş müdür, yani, belge toplanması eksiksiz midir? Bu konuda Binford'un (1964 : 427) vermiş olduğu bir örnek şöyledir :

“Belirli bir bölgede mevcut yerleşme yerlerinin çoğunun pınar kenarlarında yer almış olduklarını gösterebilmek için yapmış olduğum incelemede elimdeki verilerin yeterli olmadığını farkettim; herşeyden önce, arkeoloğun araştırmalarını o bölgenin hangi belirli kısımlarında yürüttüğü hususunda bir kayıt mevcut değildi. Acaba, gerçekten de pınar kenarında yer almış yerleşme yerleri mevcut değil miydi, yoksa pınar olan bölgelerde araştırma yapılmamış mıydı?”

Arkeolojide teorik çalışmalar gelişip yeni ve ileri görüşler ortaya kondukça, o zamana kadar önemsiz ve bilinmesi gereksiz addedilen gerçekler değer kazanmağa başlayacaktır. Bu nedenle, çalışma tekniğinin devamlı olarak geliştirilmesi, elimizdeki belgelerin, sorulacak soruların tümünü olmasa bile çoğunu cevaplandırabilecek şekilde toplanması gerekmektedir.

Arkeolojik kazı çalışmasına konu olan *yerler*, genellikle eski yerleşme yerleri ya da kültür faaliyetleri belirtisi gösteren, diğer bir deyimle yüzey kalıntısı veren yerlerdir. Ancak, tabiidir ki, yüzey kalıntısı gösteren yerlerin tümü değil, *önemli* olarak nitelendirilen bazıları kazılmaktadır. Fakat, aynı bölgedeki bir yerleşme yerinin diğerlerine oranla daha az ya da daha çok *önemli* olduğu hususunda belirli ve sabit kriterler mevcut değildir. Genellikle, bir yerleşme yerinin kazılmak üzere aynı bölgedeki bir diğerine tercih edilmesi, arkeoloğu ilgilendiren belli bir evreyi yansıtmaması, bol malzeme vermesi, ya da bazı hallerde olduğu gibi, köylere, kasabalara müsait yollarla bağlanmış olması gibi nedenlerledir. Bir de bunların yanısıra, belirli bir kazı için ve belirli bir süre içinde mevcut malî imkânların hacmi de tercihte oldukça geçerli bir etkidir. Gerçekten de, *kısıtlı bir süre ve malî imkânlar çerçevesi içinde mümkün olan en yeterli, güvenilir ve yerleşme yerini gerçeğe en yakın bir şekilde temsil eden belgeleri (data) toplayabilmek*, söz konusudur. Bu görüş, arkeolojide uygulanması gerektiğine inanılan “örnekleme” yöntemlerinin amacını teşkil etmektedir. Ancak, burada kastedilen “örnekleme”, meselâ bir hüyükte kişisel yargılara dayanılarak açılan bir tranşeden elde edilen bilginin hüyükün aşağı yukarı tümü hakkında fikir vermesi şeklinde değil, *ihimâl* (olasılık) teorisine dayanan ve örnekten *ölçülü, kontrollü bir şekilde temsili bilgi istihsal etmek bilimi* olarak anlaşılmalıdır.

Bu görüşe dayanarak arkeolojik araştırmaları kişisel yargılardan kurtarıp, kesin bilimsel metodlara bağlayarak geliştirebilmek için, herşeyden önce, statistik biliminden aktarılan bazı kavramların bilinmesi gerekmektedir (Dixon ve Massey, 1957 : 31 - 47) :

1 — Örneklemeye : Bir bütünden alınan bir parçanın, bütünü yeterince temsil edebilmesi olayına *örneklemeye* denir. Ele alınan tüm, bir *ünivers*'dir. Üniversi meydana getiren birimlerin hepsine birden, *popülasyon* adı verilir. (Örneğin, arkeolojik olarak araştırması yapılan bir coğrafi alan bir ünivers, bunun içindeki yerleşme yerlerinin toplamı popülasyon'dur.)

2 — Basit rasgele örnek seçme veya örneklemeye : Bir popülasyon içindeki birimlerin her birinin örnek olarak seçilebilme şansı eşitse, seçilen örnek *rasgele örnek*'tir.

3 — Kademeli örneklemeye : Eğer bir popülasyon içindeki birimler homojen değilse, bunlar arasında (alınan örneğin bütünü daha iyi bir şekilde temsil etmesini sağlayabilmek için) kademeli bir örneklemeye yapılır. (Satuh buluntuları toplanılan bir hüyükte, zirve ile yamaçlar arasında buluntu yoğunluğu bakımından fark vardır. Bundan dolayı, yamaç ve zirve ayrı birer bütün –strata– olarak ele alınır ve her birinden tekrar rasgele örneklemeye yapılır.)

Arkeolojide iki esas örneklemeye üniversi vardır: Bölge ve yerleşme yeri. Ünivers olarak bölge ele alındığında, yukarıda da söylenildiği gibi, popülasyon, yerleşme yerleri toplamıdır. Yerleşme yeri tek başına bir ünivers olarak kabul edilirse, kazıda ortaya çıkan *kültür belgeleri* ve *kültür özellikleri* (gömüler, yapılar, ocaklar, çöp çukurları, v.b.) popülasyonu teşkil eder. Bunların yanısıra, kültür, evvelce de söylenildiği gibi, çevresel şartlara uyum olarak nitelendiğinden, maddi belgeler dışındaki kültürü etkileyen tüm doğal özellikler de birer popülasyon olarak dikkate alınmalıdır (pınarlar, toprak, flora ve fauna, v.b.).

Şimdiye kadar açıklanmasına çalışılan yeni görüşler ve özellikle örneklemeye metodlarının uygulanmasına dayanan bir araştırma programlamasına aşağıda hipotetik bir örnek sunulmaktadır³.

³ Bu makalenin yazarlarından her ikisi de sistematik araştırma programlarında yer almışlar, 1963 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü Başkanı Prof. Dr. Halet Çambel ve Chicago Üniversitesi Doğu Bilimleri Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Robert J. Braidwood ikili yönetiminde yürütülmüş olan Güney-Doğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi yüzey buluntuları tesbiti safhasında Siirt yakınlarında bir alçak hüyükte (S 63/7) yapılan sistematik yüzey toplaması, ve 1967 yılı yaz sezonunda, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Prehistorya Kürsüsü tarafından Michigan Üniversitesi Antropoloji Müzesi'nin de iştiraki ile yürütülen Keban Barajı Göl Sahası'ndaki arkeolojik belgelerin tesbiti ve incelenmesi çalışmalarına katılmışlardır.

Belirli bir bölge içindeki prehistorik kalıntıları inceleme imkânına sahip olduğumuzu farzedelim. Bunda kabul edilen amaç, kaybolmuş kültür sistemlerinin yapısını, görevlerini ve bunların kültür seyrindeki değişme ve evrimler sırasında birbirleri ile olan ilişkilerini bulup çıkarmaktır. Öncelikle yapılacak iş, ele alınan bölge içindeki, geçmişte kültür faaliyetlerine sahne olmuş yerleşme yerlerini tesbit etmektir. Bölgeyi bir anda adım adım taramak mümkün olmadığından, tümü temsil edebilecek bir örnekleme sistemi kurulmalıdır. Burada uygulanacak en elverişli sistem kademeli örneklemedir. Bölgeyi kademeli olarak bölmek için de, ekolojik kriterlerden faydalanmak gerekir. Çünkü, yukarıdan beri söylenildiği gibi, kültür sistemleri ile ekolojik çevre şartları arasında sıkı ilişkiler mevcuttur. Bu ekolojik kriterler, bitki örtüsü, fizyografik ve pedolojik (toprakbilim) özelliklerdir. Bunlardan toprak cinslerini gösteren haritalar, çeşitli toprak cinslerinin dağılım sınırlarını kesin olarak belirttiklerinden, bu işte kullanılacak en elverişli araçtır. Bölge bunlara dayanarak kademelendirildikten sonra, her toprak cinsinin kapsadığı alan, kilometre kare ya da hektar cinsinden birimlerle karelenir. Kareler sayıldıktan sonra toplamın kaçta kaçının araştırılması gerektiğine karar verilmelidir. Genellikle % 20 yeterli bir örnekleme oranıdır. Toprak cinslerinin meydana getirdiği kademelerdeki her karenin seçilme şansı eşit olduğundan, her kademe için, % 20 nisbetinde, ayrı rasgele örnekleme yapılır.

Rasgele örnekleme yapabilmek için, her kademe x ve y eksenlerinden müteşekkil bir koordinat sistemi içine alındıktan sonra, her iki eksen 1'den n 'e kadar numaralanır. Bu tamamlandıca, pratik bir usulle rasgele örnek seçimi yapılır; meselâ x ve y eksenindeki numaralar kağıt parçalarına yazılarak, x eksenindekiler ile y eksenindekiler ayrı ayrı iki kutuya konur, ve seçilmesi kararlaştırılan örnekleme yüzdesi kaç kareye tekabül ediyorsa, o miktarda kağıt birer birer bu kutulardan çekilir. Bu işlem "rasgele sayılar tablosu" kullanılarak da yapılabilir. Her iki kâğıt bir kareyi gösterdiğinden, bu kareler koordinat sistemi içinde işaretlenir. Tesbit edilen bütün stratalar için bu işlem tekrarlandığında, ekolojik kriterlere göre kademelenmiş olan bölgenin her tarafına, *tamamen araştırılacak* olan örnekleme birimleri dağılmış olur. Bu suretle, bölge araştırması yalnızca arkeoloğun verimli olabileceğine inandığı yerlerde değil, tüm bölgede eşit dağılımlı olarak yürütüleceğinden, tarih öncesi insanının yerleşmek için ne

gibi çevre şartlarını tercih etmiş olduğu hususu da, kişisel yargılara yer verilmeksizin, kendiliğinden ortaya çıkar.

Bundan sonra yapılması gereken iş, ekolojik kriterlere göre kademelenmiş olan bölgenin her tarafına dağıtılmış örnekleme birimleri içindeki alanın tamamen taranması sonucu tesbit edilen yerleşme yerlerini, gösterdikleri özelliklere (benzerlik ve farklılıklara) göre sınıflandırmaktır. Bu özellikler ise ancak, satıhta bulunan kültür belgelerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkacağından, tesbit edilen her yerleşme yerinde *sistemli satıh araştırması* yapmak gerekir.

Satıh araştırması için kullanılan metodlar da, bölge araştırmasında tatbik edilenlerin daha ufak bir alanda uygulanışından ibarettir.

1 — Yerleşme alanı ölçülerek eş boyutlu ($4_m \times 4_m$, $5_m \times 5_m$ veya $10_m \times 10_m$) karelere bölünür.

2 — Bu kareler numaralandıktan sonra, örnekleme için gerekli yüzde seçilir (% 10 - % 20 genellikle yeterlidir).

3 — Rasgele örnekleme sayıları tablosu kullanılarak, örnekleme yüzdesine tekabül eden miktarda kare seçimi yapılır.

4 — Yerleşme yerinin ölçekli planı üzerinde yapılan bu işlemler, araziye uygulanır ve seçilen kareler içindeki kültür belgelerinin tümü toplanır (Bu karelere tesadüf eden mimarî kalıntılar da, eğer mevcutsa, ölçekli plana işlenmelidir).

Kareleme yapılırken dikkat edilmesi gereken hususlar kısaca şöyle özetlenebilir : 1- Örnekleme kareleri çok büyük tutulmamalıdır; çünkü bir alanda ne kadar çok birim olursa, bütünü daha iyi temsil edilmesi ihtimali artar; 2- Rasgele örnek seçimi esnasında kareler bir yerde kümelenirse, seçim tekrarlanarak bunların alanda homojen olarak dağılması sağlanmalıdır; 3- Sistematik satıh araştırması yapılan yerleşme yerinde, kademelendirmeyi gerektiren fizyografik özellikler bulunması halinde, örnekleme bu özelliklere uygun olarak, kademeli yapılır.

Böylelikle bölgede mevcudiyeti tesbit edilmiş olan yerleşme yerlerinin özelliklerine göre sınıflandırılması için gerekli bilgiler elde edilebilir :

- 1 — Kültür belgelerinin alan içindeki genel dağılımı ve yoğunluğu,
- 2 — Kültür belgelerinin nitelikleri,
- 3 — Bunların stilistik ve görev birlikleri yönünden homojen olup olmadıkları.

Örnekleme prensiplerinin yüzey toplamasına uygulanması sonucu, kültür belgelerinin yerleşme alanı içindeki dağılımı yoğunluk esaslarına göre tesbit edilebilir. Diğer bir deyimle, her yerleşme yeri için, belirli tiplerdeki kültür belgelerinin adetlerine göre çizilen münhanilerle ortaya çıkan dağılım haritalarından, tarafsız bir mukayese aracı elde edilmiş olur. Bu suretle yerleşme yerleri: a) kapladıkları alan, b) belgelerin tipolojik özellikleri ve bunların yoğunlukları, dolayısı ile yoğunlaşma merkezlerine dayanılarak yapılan tahminî stratigrafi⁴, c) belgelerin homojen olup olmaması, d) bunların meydana getirdiği popülasyonun yapısı, yönlerinden karşılaştırılabilir. Böyle bir mukayeseli çalışma, ünivers olarak ele alınan bölgedeki popülasyonu teşkil eden yerleşmelerin niteliğini anlamamıza yarayan bir tipolojiye varılmasını sağlar. Bu şekilde incelenen yerleşme yerlerinin nitelik, yoğunluk ve yapı bakımından gösterdikleri benzerlik ve farklara dayanarak, bölge kültürü hakkında ileri sürülebilecek fikirler -çalışma hipotezleri- (örneğin, bir büyük merkeze bağlı olarak çevrelenmiş daha küçük sosyal yapıda yerleşmeler ve gene bunların etrafında yer almış köy yerleşmeleri benzeri, bölgenin sosyo-politik yapısını ortaya çıkaran *yerleşme dağılımı şekli* (settlement pattern), bir veya birkaç kazı yapılarak ispatlanabilir.

Kazılacak yerleşme yerinin seçilmesinde gene bütünü temsil edebilme yeteneği söz konusu olduğundan, şöyle bir işlem teklif edilebilir :

1 — Satış araştırmasında elde edilen malzemeye göre bir taksonomi geliştirmek; (örneğin : Bölgede mağara, kaya sığınağı, hüyük,

⁴ Örneğin, hüyük üzerindeki karelere düşen el yapımı, çark yapımı keramik ve çakmak taşı ile obsidyen yüzdelere dayanarak, bunların hüyükün nerelerinde daha yaygın oldukları, aynı yüzde oranlarından geçirilen münhanilerle, plan üzerinde işaretlenebilir. Farzedelim ki, hüyükün (S 63/7) ova seviyesine yakın yamaçlarında bol miktarda çakmaktaşı ve obsidyen, buna mukabil az miktarda çanak çömlek, hüyükün zirve ile taban arasındaki yamaçlarında çok fazla el yapımı keramik, buna karşılık az çakmaktaşı, obsidyen ve çark yapımı keramik, zirvede ise yoğun çark yapımı keramik yanında az miktarda el yapımı, çakmaktaşı ve obsidyen bulunmaktadır. Buna göre, hüyükün ilk yerleşme katının akeraamik bir devrede, ikinci katın el yapımı keramiğin başladığı bir zamanda, zirvenin ise çark yapımı çanak çömleğin ortaya çıktığı devirde oluştuğunu kesinlikle söylemek mümkündür. Fakat, aynı metodun daha yüksek hüyüklerde ne dereceye kadar uygulanabileceğini ise, Not 3'de sözü edilen Keban Barajı Su Birikim Alanı Araştırma Projesi'nin birinci safhası sonuçları gösterecektir.

açık hava yerleşmesi gibi değişik yapıda yerleşme yerleri, ya da aynı evreleri yansıtmakla beraber değişik özellikler gösteren yerleşmeler, meselâ Bronz Devri'ne ait çeşitli hüyükler olabilir; bu durumda yapılacak taksonomide bu hüyüklerin boyutları ve Bronz Devri içindeki safhaları gibi hususlar gözetilmelidir.)

2 — Esas örnekleme kademelerine, meselâ toprak cinslerine göre, yerleşme tiplerinin dağılımını tesbit etmek;

3 — Yerleşme yerlerinin meydana getirdiği popülasyonu, ortaya çıkarılmış olan tipolojik esaslara dayanarak kademelendirdikten sonra bir de tekrar bölgenin esas kademelendirme kriteri, yani toprak cinsleri, açısından strata'ya ayırmak;

4 — Eldeki maddî imkân ve zamana göre, her tip yerleşmeden yüzde kaçının kazılabileceğine karar vermek;

5 — Her örnekleme stratumu içinde kalan yerleşme yerlerini 1'den n'e kadar numaralamak, rasgele örnek seçimi sayıları tablosu kullanarak örnek seçimini yapmak ve seçilen yerleşme yerlerinde kazılara başlamak.

Bu kısıtlı yazı çerçevesi içerisinde, çeşitli kazı metodlarının Yeni ve Eski Dünyalardaki uygulanışları ile, anlatımını yapmak mümkün değildir. Ancak bu konuda, metodolojik araştırma programlamasının nihaî halkası olması sebebi ile, bazı noktaları kısaca hatırlatmak faydalı olabilir. İdeal olarak düşünülecek olursa, bir yerleşme yerinde kaybolmuş kültür faaliyetlerini açıklayabilmek için, alanın tümünü açmak gerekir. Ancak böyle bir işlemi gerçekleştirmek her zaman mümkün olmadığından, gene örnekleme metodları ile çalışma zorunluğu vardır.

Kazının deneme tranşeleri şeklinde mi, yoksa büyük bloklar açmak sureti ile mi yapılacağı hususunda karar vermek çeşitli nedenlere dayanmakla beraber, bu işlemin planlanması ve yürütülmesi, sistematik yüzey toplaması sonuçlarına göre olmalıdır. Bu suretle, karışma gösteren ve daha geç yerleşmeler tarafından tahrip edilmiş olan yerler boş yere kazılmamış olur. Böylece, sistemli yüzey toplamasının incelenmesinden elde edilen sonuçlar araştırmacıya, malî imkânlarını ve çalışma gücünü en iyi şekilde değerlendirecek bir programlama yapma yeteneği kazandırır.

En basit şekliyle ifade etmek istenirse; insanlar bağlı oldukları topluluk içinde, belirli şeyleri belirli yerlerde yaparlar. Bu faaliyetlerin belirli bir yapı, bir düzen gösteren kalıntıları ise (kültür belgeleri),

geride kalır. Yaşanılmış olan devrede maddî kalıntıların yaşanan yer üzerindeki dağılımı, belirli işlerin belirli yerlerde yapılması nedeni ile, bir yapıya, bir düzene bağlı olduğundan –yemeğin mutfakta pişirilmesi gibi–, arkeolojik kazı alanında da aynı yapı aksetmektedir (Hill, 1966: 10). Örneğin, birkaç değişik tabaka ihtiva eden bir yerleşme yerinde –hüyük, mağara veya kaya sığınağı yerleşmeleri– her tabakanın tabanı ya da tabaka içindeki muhtelif yapı katlarının tabanı ile doğrudan doğruya ilgili olan kültür belgeleri, (tabaka veya yapı katı içindeki karışık dolgudan ayrı olarak), büyük bir dikkat ve titizlikle tesbit edilirse, bu “kültür faaliyetleri yapısı” aksettirilebilir. Ancak, bu iş için insan topluluklarının yaşayışı ve insanların mensubu oldukları topluluk içindeki sosyal davranışları konusunda dünya üzerinde mevcut etnografik belgelerle elde edilen bilgilere sahip olmak, kısaca, antropoloji bilimi ile yakınlık kurmuş olmak gerekir.

Daha önce de belirtilen ve günümüzde gittikçe geçerlik kazanarak yaygınlaşan bu görüşü, bu yazıda örnek olarak verilen “hipotetik araştırma programlaması”nın kazandırdığı kavramlar açısından değerlendirmek üzere, tekrarlamak gerekirse :

Metodolojik bir araştırma programı, arazide belgeler toplamak üzere yetişmiş bir “teknik adam” tarafından değil, bir antropolog, ya da genel antropoloji eğitimi kazanmış bir *arkeolog* tarafından yürütülebilir. Toprakta çıkan gerçekleri konuşturabilmek için herşeyden önce ne gibi soruların sorulabileceğini bilmek (şimdiye kadar arkeologlarca cevabı aranan “nerede?” ve “ne zaman?” sorularına ek olarak artık, “nasıl?” ve “neden?” soruları gelmelidir), ya da düşünme yeteneğine sahip olmak zorunluğu hissedilmelidir. Arkeolojiyi *açıklama seviyesi*'ne ulaştırmak ve kültür seyrini anlamak için, *şey*'lerin bulunup çıkarılmasını değil, kaybolmuş kültür sistemlerinin işleyişi hakkında bilgi veren belgelerin değerlendirilmesini amaç edinmek gerekir.

YARARLANILAN BİBLİYOGRAFYA

ABERLEE, DAVID R.

1960 The Influence of Linguistics on Early Culture and Personality Theory. *Essays in the Science of Culture. In Honor of Leslie A. White*. Derleyenler: Gertrude Dole ve Robert Carneiro, s. 1-49. Thomas Y. Crowell, New York.

BINFORD, LEWIS R.

1962 Archaeology as Anthropology. *American Antiquity*, Vol. 28, No. 2, s. 217-225. Salt Lake City.

- 1963 Red Ocher Caches from the Michigan Area: A Possible Case of Cultural Drift. *Southwestern Journal of Anthropology*, Vol. 19, No. 1, s. 89-108. Albuquerque.
- 1964 A Consideration of Archaeological Research Design. *American Antiquity*, Vol. 29, No. 4, s. 425-441. Salt Lake City.
- 1965 Archaeological Systematics and the Study of Culture Process. *American Antiquity*. Vol. 31, No. 2, Part 1, s. 203-210. Salt Lake City.
- CALDWELL, JOSEPH R.
- 1958 Trend and Tradition in the Prehistory of the Eastern United States. *Memoirs of the American Anthropological Association*, No. 88, Menasha.
- CHILDE, GORDON V.
- 1934 *New Light on the Most Ancient East: The Oriental Prelude to European Prehistory*. Kegan Paul, Trench, Trubner ve Co., London.
- 1936 *Man Makes Himself*. A. Watts ve Co., London.
- 1939 *Dawn of European Civilization*. 3. baskı. Kegan Paul, Trench, Trubner ve Co., London.
- 1942 *What Happened in History*. Pelican Books, Hammondswoth.
- 1951 *Social Evolution*. A. Watts ve Co., London.
- DIXON, WILFRID J. VE MASSEY, FRANK J.
- 1957 *Introduction to Statistical Analysis*. 2. baskı. McGraw-Hill Book Company, Inc., New York.
- FLANNERY, KENT V.
- 1967 Culture History versus Cultural Process: A Debate in American Archaeology. Gordon W. Willey'in "Introduction to American Archaeology" adlı eserinin eleştirisi. *Scientific American*, Ağustos 1967.
- FORD, JAMES A.
- 1954 The Type Concept Revisited. *American Anthropologist*, Vol 56, No. 1, s. 42-57. Menasha.
- HEMPEL, CARL G.
- 1965 *Aspects of Scientific Explanation*. The Free Press, New York.
- HILL, JAMES N.
- 1966 A Prehistoric Community in Eastern Arizona. *Southwestern Journal of Archaeology*, Vol. 22, No. 1, s. 9-30, Albuquerque.
- KROEBER, A. L.
- 1953 Introduction. *Anthropology Today*. Derleyen: A. L. Kroeber, s. XIII-XV. University of Chicago Press, Chicago.
- LONGACRE, WILLIAM A.
- 1964 Archaeology as Anthropology: a case study. *Science*, 144: 1454-1455.
- MALINOWSKI, BRONISLAW.
- 1944 *A Scientific Theory of Culture*. The University of North Carolina Press, North Carolina.

TAYLOR, WALTER W.

1948 A Study of Archaeology. *Memoirs of the American Anthropological Association*, No. 69, Menasha.

WILLEY, GORDON R.

1962 Archaeological Theories and Interpretation: New World. *Anthropology Today*, derleyen: Sol Tax, s. 170-194, The University of Chicago Press, Chicago.

WILLEY, G. R. VE P. PHILLIPS

1958 *Method and Theory in American Archaeology*. The University of Chicago Press, Chicago.

WOLF, ERIC.

1964 *Anthropology*. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall, s. 68-69.

GENEL BİBLİYOGRAFYA

ADAMS, R. M.

1960 The Evolutionary Process in Early Civilizations. *The Evolution of Man: Mind, Culture and Society*. Derleyen: Sol Tax, s. 153-68. The University of Chicago Press, Chicago.

BRAIDWOOD, R. J.

1959 Archaeology and the Evolutionary Theory. *Evolution and Anthropology: A Centennial Appraisal*. Derleyen: Betty J. Meggers, s. 76-89. The Anthropological Society of Washington, Washington.

DEETZ, J.

1965 *The Dynamics of Stylistic Change in Arikara Ceramics*. The University of Illinois Press, Urbana.

EDWARDS, A. L.

1946 *Statistical Analysis*. Rinehart and Co. Inc., New York.

FISHER, R. A.

1950 *Statistical Methods for Research Workers*. Hafner Publishing Co., New York.

FURGAÇ, H.

1960 *İstatistik Usulleri*. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

LONGACRE, W. A.

1966 Changing Patterns of Social Integration: A Prehistoric Example from the American Southwest. *American Anthropologist*, Vol. 68, No. 1, s. 94-102. Menasha.

MATSON, R. M.

1966 Ceramic Queries. *Ceramics and Man*, ed. Frederik R. Matson, Menthuen and Co. Ltd., London, ps. 277-87.

RIDER, P. R.

1939 *An Introduction to Modern Statistical Methods*. John Wiley and Sons, New York.

SPAULDING, A. C.

1960 The Dimensions of Archaeology. *Essays in the Science of Culture, In Honor of Leslie A. White*. Derleyen: Gertrude E. Dole ve R. L. Carneiro, s. 437-56. Thomas Y. Crowell Company, New York.

STEWART, J. H.

1960 Evolutionary Principles and Social Types. *The Evolution of Man: Mind, Culture and Society*. Derleyen: Sol Tax, s. 169-86, The University of Chicago Press, Chicago.

TOĞROL, B. VE E.

1961 *İstatistik Metodları*. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

VESCELIUS, G. S.

1960 Archaeological Sampling: A Problem of Statistical Inference. *Essays in the Science of Culture: In Honor of Leslie A. White*. Derleyen: Gertrude E. Dole ve Robert L. Carneiro, s. 457-70. Thomas Y. Crowell Company, New York.

WEATHERBURN, C. E.

1957 *A First Course in Mathematical Statistics*. The University Press, Cambridge.

WHITE, L. A.

1959 *The Evolution of Culture*. McGraw-Hill Book Company, New York.

